

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Клара Асенова Тонева

на дисертацията на

Любомир Петров Бакърджиев

докторант към Катедра „Систематическо богословие“ в Богословския факултет при СУ „Св. Климент Охридски“

На тема: **Грехът и покаянието в Православното догматическо богословие през XIX-XX в.**

за получаване на ОНС „доктор по богословие“ в Професионално направление 2.4. „Религия и теология“, научна специалност „Догматическо богословие“
Научен ръководител: доц. д-р Любомир Тенекеджиев

Настоящата рецензия е изготвена и представена след решение на Факултетния съвет на Богословски факултет от 27. 01. 2022 г., протокол № 6 и последваща заповед на Ректора № РД 38-80/03. 02 от 2022 г. и въз основа на Протокол № 1 от заседание на научно жури от 24. 02. 2022 г.

На първото си заседание научното жури в състав: доц. д-р Костадин Нушев, доц. д-р Любомир Тенекеджиев, проф. дфн Валентин Канавров, доц. д-р Стоян Чиликов и доц. д-р Павлин Събев установи, че процедурата е организирана при спазване на всички законови изисквания. След проведени разисквания за председател е избран доц. д-р Костадин Нушев, а за рецензенти – доц. д-р Костадин Нушев и доц. д-р Павлин Събев. На останалите членове е възложено да изготвят писмени становища. Срокът за предаване на рецензии и становища е 29 април 2022 г., а датата за открито заседание на научното жури и публична защита – 12 май, 2022 г. от 13 часа. Поради оттеглянето след време на проф. дфн Валентин Канавров от състава на журито, беше направена следната промяна: на мястото на доц. д-р Костадин Нушев влиза проф. д-р Клара Тонева, която беше включена като резерва, проф. К. Тонева става и председател на журито. Административен секретар е г-н Ивайло Начев. Всички срокове по процедурата са спазени.

Сведение за докторанта и докторантурата:

Любомир Бакърджиев завършва Богословския Факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2015 г. като бакалавър. Следва успешно придобиване

на магистърска степен (отново в БФ) в Магистърска програма „Вяра и живот“. От 2018 г. до 2021 г. Любомир Бакърджиев е докторант към БФ на СУ "Св. Климент Охридски". Дисертационното му съчинение е на тема: „Грехът и покаянието в Православното догматическо богословие през XIX-XX век“, научен ръководител е доц. д-р Любомир Тенекеджиев. Докторантът е изпълнил успешно индивидуалния си план и е отчислен с право на защита до 03. 06. 2022 г.

Данни за дисертацията и автореферата:

Предложената дисертационна тема е полезна, интересна и благодатна за работа. От втора страна, темата не само предполага, но и изисква сериозни знания в областта на богословието, задълбочена подготовка в областта конкретно на Догматическото богословие и Патрологията, богатата библиографска осведоменост, както и точен богословски изказ.

Рецензираният дисертационен труд е с обем от 193 нестандартни страници, които включват: Предговор, Увод, три глави, Заключение и Използвана литература. Научно-текстовият апарат съдържа 468 бележки под линия, приложени са извори и други литературни източници на български език, с изключение на два, които са на гръцки език. Подборът на използваната литература е показател за постигнато добро ниво на критично четене.

Авторефератът частично отговаря на изискванията; като цяло са разграничени основните проблемно-изследователски ядра в отделните глави; посочени са научните приноси, както и публикациите на автора.

В **Предговора** Любомир Бакърджиев емоционално мотивира избора си на тема така: „Вярвам, Господи, помогни на неверието ми“. С тази молитва многократно съм се опитвал да погася пораждащите се у мен недоумения по редица въпроси на християнската вяра.... да потърся верния отговор и на онези въпроси, които бяха провокирани от моя твърде криволичещ житейски път...Най-важно беше да осмисля дълбокото християнско разбиране за греха и покаянието в православен контекст.“ (с. 5).

Уводът като съществена част от дисертацията в голяма степен подсказва и какъв ще е крайният резултат, т. е. дали и доколко докторантът ще съумее да изпълни замисленото. Впечатлението от увода е добро: предложена е обща характеристика на дисертационното съчинение, защитена и обоснована е актуалността на темата. Любомир Бакърджиев е направил преглед на някои от по-главните изследвания по темата в българската богословска мисъл, но, както

ще поясня по-нататък, липсват основни съчинения, за сметка на такива, които са с популярен характер или са встрани от главната тема.

Докторантът изразява обектно-предметната част на изследването си така: „предмет на непосредствения изследователски интерес са християнските понятия грях и покаяние, с тяхната идейна натовареност и интерпретация, а обект на изследването са по-важните моменти от библейския текст, имащи отношение към темата, подбрани творения от светоотеческата литература със сходна тематика и по-значимите трудове на православни богослови от XIX и XX в., имащи пряко или косвено отношение към предмета на труда“. (Автореферат, с. 3-4.) Първоначалната хипотеза на изследването, така както я формулира докторантът, е, че „независимо от сериозното влияние на западния схоластичен модел на мислене в средите на православните богослови през XIX в., е малко вероятно да са нанесени значими и непреодолими отклонения от традиционното църковно разбиране....“ (с. 9).

Заявената методология е богата, звучи амбициозно и натоварва с големи очаквания; докторантът е работил успешно с някои от заявените методи.

Нямам забележки към структурата на изследването – тя е логически аргументирана и следва методологията, която е традиционно установена в Богословския факултет. Тук личи, че докторантът е работил съвместно и ефективно с научния си ръководител доц. д-р Любомир Тенекеджиев.

Първа глава „Употреба и съдържание на термините „грях“ и „покаяние“ в древните авторитетни църковни извори“ има, по думите на докторанта, характер на въвеждащ елемент към основната тема. За целта авторът разглежда употребата и съдържанието на термините *грях* и *покаяние* първо в библейския текст, от втора страна, в светоотеческото богословие, а в третия параграф на главата – в латинската схоластика. Любомир Бакърджиев заключава, че употребата на двата термина е широко застъпено както в библейския текст, така и в творчеството на св. Отци. Ако в Стария Завет разбирането за грях е предимно външно и показно, отговаряйки на статуса и потребностите на старозаветния човек, то в Новия Завет идеите за греха и покаянието придобиват истинското духовно съдържание. Формалното разбиране отстъпва място на осъзнатото отношение на разумния човешки дух.

Във *втора глава*: „Грехът и покаянието в православното догматическо богословие през XIX в.“ авторът насочва вниманието си към следните по-важни изследователски ядра: как се разглежда темата за греха и покаянието в руската

богословска школа; как се осмисля същият въпрос в богословската школа до средата на миналия 20 век; и от трета страна – темата за греха и покаянието в други православни школи. Изводите, които прави докторантът, са, че след продължителен плен на православното богословие в рамките на схоластичния модел на мислене, от средата на 19 в. започва плах процес на връщане към мистиката на светоотеческата мисъл и литургичния опит на Църквата, като водеща роля имат руското и гръцкото богословие. Това е време на действителен сблъсък между традиционното православно разбиране и схоластичните уклони, но Църквата, по думите на Любомир Бакърджиев, остава в простотата и истината на Откровението в разбирането си за греха и покаянието.

Трета глава е озаглавена „Грехът и покаянието в православното догматическо богословие през XX век“ и проследява темата в три насоки: как руската богословска школа осмисля греха и покаянието; как след 50-те години на разцвет в гръцката православна школа се разглежда темата за греха и покаянието; какво е разбирането за греха и покаянието в други православни школи. Като обобщава тенденциите в разбирането за греха и покаянието в православното догматическо богословие през 20 век, може, според Любомир Бакърджиев, да се каже, че пътят към очистването от схоластично влияние вече е факт. Главната особеност се свежда до интерпретация на светоотеческите разбирания в перспективата на актуалния статус на човешкото битие, а причината е, от една страна, стремежът към обличане на веровите истини в по-интелектуална форма, а от друга – влиянието на доминиращата тогава западна богословска литература.

В **Заключението** докторантът отбелязва, че едва в средата на 20 в. може да се говори за утвърдена тенденция към чисто православно разбиране за греха и покаянието, което е поставено в рамките на актуалния за времето терминологичен контекст.

Научни приноси:

1. Систематично изложение на динамиката в разбирането за греха и покаянието в православното догматическо богословие през периода 19-20 век в контекста на схоластичното влияние характерно за този период.

2. Детайлно очертаване и анализиране на характерните особености в интерпретацията на разбирането за греха и покаянието във водещите православни богословски школи в периода 19-20 век.

Относно приносите: необходимо е или отново да се напишат, или да се прецизират, като се изясни какво точно има предвид докторантът и какъв всъщност е реалният принос на дисертационното изследване. По отношение на първия принос: не е ясно как следва да се разбира „*систематично изложение на динамиката* в разбирането на греха и покаянието в православното догматическо богословие.....“; относно втория – не смятам, че е осъществено детайлно очертаване и анализиране на характерните особености в интерпретацията на разбирането за греха и покаянието“; по-скоро виждам опит за извеждане на някои от по-характерните особености в интерпретацията на разбирането относно греха и покаянието във водещите православни богословски школи през разглеждания период.

Публикации: Докторантът прилага три публикации, две от които имат отношение към темата на дисертацията; статиите не са описани библиографски правилно.

1. Духовно-ценностен смисъл на православието в съвременния живот, Годишник на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Благоевград, 2019.

2. Каноните като извор за тайнството Покаяние. Сп. „Светодавец“, 12/2021.

3. Достоевски и социализмът. Годишник на ЮЗУ „Неофит рилски“. Благоевград, 2019.

Изводи и препоръки:

Докторант Любомир Бакърджиев се е съобразил с част от препоръките и бележките, които му бяха направени в хода на вътрешното обсъждане. Текстът е значително подобрен, изворите са налице, сериозните пропуски в научно-текстовия апарат са отстранени.

Основна слабост на дисертационното съчинение е, че докторантът преминава през темата без богословско задълбочаване. Напр. когато говори за св. Отци, и по-конкретно за св. Йоан Дамаскин (с. 52-53), Любомир Бакърджиев отделя само половин страница на светителя и неговото основополагащо съчинение „Точно изложение на православната вяра“, позовава се на издание от 2006 г. при положение, че българската богословска наука разполага с прецизен академичен превод в три тома /преводът е на Ат. Атанасов, под редакцията на проф. д-р Ив. Христов и доц. д-р Свет. Риболов/.

Когато представя българската православна богословска школа, логично става въпрос за проф. д-р Тотю Коев и то с основание – значимото име в българската православна догматика. Докторантът изчерпва темата в няколко странички, като за целта се спира на три, по моя преценка неподходящи за разглежданата тема публикации на проф. Т. Коев – две статии и една книга в съавторство, а подминава главните му изследвания, в които, във връзка с различни богословски проблеми, се говори за греха и покаянието: „Догматическите формулировки на първите четири Вселенски събори /за богочовешката същност на Исуса Христа/. Синодално издателство. С., 1968; Вяра и живот /Сборник материали по Патрология, Догматика и Етика/. В. Т., 1994 и др.

Това е валидно и за друг представител на българското богословие – проф. д-р Димитър Киров, преподавател по Нравствено богословие. Любомир Бакърджиев използва една кратка енциклопедия, която е с научно-популярен характер, а пропуска изследвания на професора, в които се засяга темата за греха и покаянието /например: Въведение в християнската антропология. (За богообразността на човека). С., 1996; Православната духовност. С., 2011; Човекът е съработник на Бога. Опит за етико-антропологичен обзор на апостол Павловите послания, ГДА, БФ, Том първи, 1993г. ; Измеренията на човека, С., 2005 и др./ .

Посочените примери показват, че Любомир Бакърджиев не познава базисни съчинения от българската православна богословска традиция, които са пряко свързани с темата, която разработва.

Богословският анализ е слабо застъпен; изводите трябва да са по-ясно формулирани; в дисертационното съчинение има множество правописни и пунктуационни грешки; откриват се и технически пропуски; на места текстът не е страниран, страниците не отговарят на стандартите и др.

На този етап не препоръчвам отпечатването на труда. След задълбочаване на богословския анализ, прецизиране на догматическия изказ, библиографско обогатяване, стилова редакция и коректура, текстът би бил полезен за обучението на студентите по богословие.

Нямам съвместни публикации с докторант а.

Заключение:

Познавам Любомир Бакърджиев още от първия курс на неговото обучение като студент, който се отличава с буден ум, критично мислен и непринуденост в

общуването. Предложеното дисертационно съчинение е свързано както с неговия личен път във вярата, така и с опита му за навлизане в богатата и трудна за усвояване богословска наука. Макар предложеният текст да не изчерпва темата в пълнота и в дълбочина, приемам, че докторант Любомир Бакърджиев е изпълнил основната цел, която си поставя. Настоящата рецензия е критична, но направените констатации, препоръки и бележки са добронамерени и не променят положителните ми впечатления от настоящата докторска теза. Отчитам факта, че докторантът е работил според силите си – добросъвестно и усърдно.

Като имам предвид съответствието на дисертационния труд на Любомир Бакърджиев с изискванията на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ, както и спазването на всички процедури, свързани с подготовката на докторанта и придвижването на труда за защита, ще гласувам положително да му бъде присъдена научната степен „ доктор“.

26.04.2022
София

проф. д-р Клара Тонева